

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. XII, св. 7—10.

БЕОГРАД, 1962.

СА Д Р Ж А Ј

	Страна
1. М. Стевановић: Придевска служба трпног придева од глагола који немају тог облика	201—208
2. Голуб Добрашиновић: Неке језичко-стилске одлике Матавуљеве прозе	209—232
3. А. Пецо: Акценат именица женског рода типа <i>вда, кда</i>	233—245
4. Др Д. Барјактаревић: Слово ј у Србији пре Вука	246—251
5. Олга Банковић-Тодоровић: Белешке о језику и стилу Јакова Игњатовића у роману „Васа Респект“	252—269
6. Берислав М. Николић: Акценат изведених именица у српскохрватском језику	270—279
7. Језишке поуке	280—286
8. Регистар	287

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Одговорни уредник дописник др МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ
Секретар Уређивачког одбора др Берислав М. Николић

Штампа: Издавачка установа „Научно дело“, Београд, Вука Караџића бр. 5.

НАШ ЈЕЗИК

Књига XII

Нова серија

Св. 7—10.

ПРИДЕВСКА СЛУЖБА ТРПНОГ ПРИДЕВА ОД ГЛАГОЛА КОЈИ НЕМАЈУ ТОГ ОБЛИКА

Овај наслов, противречан сам по себи, ипак није и бесмислен. Ми у нашем језику одиста срећемо придева који ни обликом својим, ни по постанку, свакако нису ништа друго до трпни придеви глагола који немају и не могу имати овога облика. За глагол *дипломираџи*, рецимо, теоријски не би било сасвим исправно тврдити да не може имати трпног придева јер је ово ипак прелазан глагол; говори се: *Дипломирао је љрава*, или *хемију* или *географију*, или *други који љредмеџи*. А и поред тога се пасивним обликом реченице не може казати да је тим глаголом означена радња извршена на своме објекту; не може се казати да су право, или хемија или географија ... дипломирани. Исто тако извршење те радње не може се, наравно, обликом трпног придева приписати ни њеном извршиоцу. Још никада нисмо прочитали или чули да је овај или онај дипломиран. Значи да тај глагол није могуће употребљавати у пасивним реченицама, да, другим речима, он нема трпног придева. А свима нам је добро познато да се сваки час говори: *дипломирани љравник*, *дипломирани хемичар*, *дипломирани географ*, *математичар*, и само тако. Мало је необично, али не и необјашњиво, откуда облик трпног придева уз име извршиоца радње. Необично, кажемо, зато што се иначе тим обликом приписује особина стварном објекту, коју овај добива у резултату какве радње што је на њему обавља неки спољни вршилац. А случај с глаголом *дипломираџи* није усамљен. Исто се тако и од глагола *свршиџи* трпним придевом приписује особина и извршиоцу радње, мада у овоме случају и предмету на коме је радња извршена; за посао или испит или било шта друго каже се и: посао је *свршен* и *свршен љосао*, и *исџи* је *свршен* и *свршен исџи*. И то је сасвим разумљиво. Али није необјашњиво ни откуда: *свршени љравник*, *свршени хемичар*, *свршени географ* итд.

Ова два наведена случаја су једним делом потпуно идентична, а с друге су стране доста различна. Идентични су, мислимо, јер се и у једном и у другом облику трпног глаголског придева особина приписује извршиоцу радње, а различни су по томе што се први облик трпног придева првог глагола, како смо већ рекли, у српско-хрватском језику не употребљава и не може употребити у глаголској служби, а облик трпног придева другог глагола се, и то смо констатовали, употребљава не само у придевској служби већ и у пасивним реченицама, као глаголски трпни придев, па је његова употреба и у функцији правог придева схватљивија, мада су и у овоме случају потребна нека разјашњења овога питања.

Познато је и из раније да се у служби правих придева употребљава и глаголски придев радни. И то је питање, управо на овоме месту, доста јасно расправљено. Прво му је А. Белић посветио своју расправу *О њроменљивости радног (њроилог) глаголског њридева*¹. А на ово се питање и потписани два пута после тога навраћао². И несумњиво је утврђено да се особина добивена у резултату вршења процеса у субјекту независног од његове воље томе субјекту приписује обликом радног глаголског придева, да се, друкчије речено, придеви који нису ништа друго до облици радног глаголског придева свршених медијалних глагола³ употребљавају као прави придеви и у атрибутој и у предикатској реченичној функцији. У наведеној расправи о рефлексивним глаголима ја сам на низу примера узетих из само једног писца (П. Кочића) показао да се ни од свих медијалних глагола за придевску службу не употребљава облик радног, већ врло често и облик трпног придева (Наш језик VII, 1940, стр. 200—203). Али сам и тамо констатовао, и овде ћу поновити, да глаголи у свим тамо наведеним примерима, мада у њима медијалног глаголског рода, — могу бити и прелазни, па је утолико схватљивије да су стања њихових субјеката изазвана неким спољним факторима, да су ти субјекти стварни објекти, а да њихови предикати нису били искључиво

¹ Наш језик књ. II (1934), стр. 36—39.

² *Рефлексивни глаголи и њроменљивости глаголског њридева*. — Наш језик књ. VII (1940), стр. 196—205. *Још нешто о њридевској функцији радног глаголског њридева*. — Наш језик, књ. IX (1959), н. с. стр. 86—92.

³ Већ у првој од ових расправа је констатовано, а затим је објашњено откуда имамо у нашем језику и придеве: *вreo, клучао, зрео и неваљао* који нису постали од радног придева свршених, већ од тога облика несвршених глагола.

медијалног него више пасивног карактера. Такав њихов карактер свакако је осећао писац, па је зато особину добивену у резултату извршења дотичних процеса и означио обликом трпног придева. Доиста је лако схватити да се Влајко (ово је име субјекта једне тамо цитиране реченице) није одушевио и запрепастио сам од себе, него га је нешто довело у стање одушевљености и запрепашћености, и зато су та његова стања означена облицима трпних придева. А када је писац рекао: *С Мргудиних зажарених* образа нестале *узавреле* румени (и ово је један од тамо наведених примера) — по његовом је осећању нешто зажарило Мргудине образе; образи су значи, замишљени као стварни објекат, и зато је за означавање њихове особине писац употребио облик трпног, а не радног придева, док га је његово језичко осећање с правом навело да у истој реченици каже — *узаврела* румен, јер је тај глагол овде схваћен као апсолутно непрелазан и апсолутно медијалан глагол.

У неким другим случајевима где се може претпоставити и медијалан и пасиван карактер глагола за означавање особине у резултату таквим глаголима означених процеса — може бити употребљен и облик радног и облик трпног глаголског придева, као у примерима: *смрзла* земља и *смрзнуџа* земља, *дчврсноу* и *дчврсноуџи*, *џсијали* и *џсијани*, *рђзгранали* и *рђзграналиџи*. Исп. детаљнија објашњења у НЈ VII 1940, стр. 203—205, а посебно оно што се тамо говори о *усијалом* жељезу Ђ. Даничића и *разграналог* трговини М. Шапчанина. Иако смо и тамо рекли, а и овде поновили, да ће, у овој служби, писац или говорник употребити облик радног или облик трпног придева према томе да ли више осећа медијалност или пасивност односно глагола, ипак облик трпног придева свакако преовлађује. И то је разумљиво, јер је тешко замислити било какав процес који би био независан од неких услова, или околности чак у којима настаје, а околности и услови, уколико су видни, проузроковачи су процеса, дакле њихови изазивачи. И при таквом схватању односа субјекту процеса остаје улога стварног објекта.

Тамо где имамо глаголске радње а не стања, ни особине добивене у резултату извршења дотичних радњи, неће се казивати обликом радног већ обликом трпног придева, макар то биле и особине извршилаца тих радњи. И зато се говори: *свршени љравник*, *свршени филозоф*, *свршени агроном* итд. И то најзад није неразумљиво јер особине које се казују придевима не означавају једно-

стране већ различне односе, казују тј. оно што се било како тиче субјекта. А у овоме посебном случају, и у случају с придевом *дијломирани*, као и у другим сличним случајевима, уколико таквих има, — радње дотичних глагола као и особине које се добивају у резултату извршења тих радњи, тичу се и субјеката а не само објеката.

С обзиром на ово што рекосмо није неразумљиво што се придевски употребљавају облици трпног глаголског придева несумњиво медијалних глагола у примерима као што су:

Све се диже према свечаном *изведреном* небу (П. Кочић, Целокупна дела I, стр. 109). — То све ... прија уздрхталој *раздраганој* души као мека мјесечева свјетлост (исто, 145). — Једри гласови ... пуни *йробуђене* животне снаге и свежине весело дршћу (исто, 149). — То му се видело по његовим *укоченим* очима и *раширеним* ноздрвама (Б. Станковић, Приповетке, 79). — Увијени у дугим постављеним колијама, *йогрбљени* иду полако (исто, 30). — Задах још *угријане* земље удари дива у лице (В. Назор, Одабрана дјела, 82). — И причини се горостасу да му та *усјавана* земља ... проговара гробне неке ријечи (исто, 82). — *Ужарене* оплате на точковима пиште и цврље (И. Горан Ковачић, Дани гњева, 117). — Мучно потече *ујаленим* грлом (исто, 118). — Гледало је великим *зајрејашћеним* очима (исто, 126). — Плакао би често под *сиушћеним* небом (исто, 136). — Под шумором белих облака се грудјају *разиграни* ветрови (исто, 136). — Прелазили су ... *усукани* коњи намалтерисани житким блатом (А. Вучо, Мртве јавке, 134). — Очи и лице [су му били] од две врсте *усијаног* метала (исто, 5). — Пажња [им се] држи на нити *ошањеног* стршљења (исто, 136). — Као да се све то догађало на некој *угашеној* планети (исто, 139). — Гурале [су] шалове испод глава *онесвешћених* војника (исто, 144). — Може се у крв претворити као *намршћен* дан у олујан рујан (М. Божић, Курлани, 56). — Али је читаву ноћ кисао као *узљуђени* квас (исто, 63). — Овако ново чудо ... му се лије пило о *разрогачено* око (исто, 124). — Просијавала [је] јака *замагљена* сунчева свјетлост (исто, 141).

Ни за кога неће бити спорно да у наведеним реченицама синтагме: *изведрено* небо, *раздрагана* душа, *йробуђена* животна

снага, *укочене очи и раширене* ноздрве, *они њогрбљени, угријана* земља, *усџавана* земља, *ужарене* оплате, *уйаљено* грло, *зафрејашћене* (запрепашћене) очи, *сиушћено* небо, *разигране* груди, *усукани* коњи, *усијани* метал, *ошћанено* стрпљење, *угашена* планета, *онесвешћени* војници, *намришћени* дан, *узљућени* квас, *разрогачено* око, и *замагљена* сунчева свјетлост, — нису ништа друго већ: небо које *се изведрило*, душа која *се раздрагала*, животна снага која *се њробудила*, очи које *су се укочиле* и ноздрве које *су се рашириле*, они који *су се њогрбили*, земља која *се угријала*, земља која *се усџавала*, оплате које *су се ужариле*, грло које *се уйалило*, небо које *се сиушћило*, груди које *су се разиграле*, коњи који *су се усукали* (тј. смршали), метал који *се усијао*, стрпљење које *се ошћанило* (већ је на измаку), планета која *се угасила*, војници који *су се онесвешћили*, дан који *се намришћило*, квас који *је узљућео*, око које *се разрогачило* и сунчева светлост која *се замагљила*. Сви су ови глаголи — што се сада, када су употребљени у личним глаголским облицима, јасно види — по роду медијални. А медијални глаголи, као највећим делом непрелазни (овде наведени бар сви су такви), тј. сви ти глаголи који су непрелазни немају и не могу имати облика трпног глаголског придева. Али, морамо додати, ови глаголи немају тог облика у његовој основној, глаголској служби. Међутим, како видимо, тај облик и од медијалних глагола доста се широко употребљава у српскохрватском језику у служби придева. Ове две чињенице су, дакле, противуречне једна другој, али, ми сматрамо, само на први поглед. Иако су наведени глаголи неоспорно медијални, јер означавају стања, односно расположења субјеката која су настала као резултат процеса извршених у одговарајућим субјектима, ипак су те процесе бар у највише случајева изазвали некакви спољни фактори, и то говори о извесној нијанси пасивног карактера основних глагола, говори, тј., о чињеницама да је нешто (ветар, рецимо) небо изведрило, нешто (свакако Сунце) земљу загрејало, нешто опет груди разиграло, неки спољни фактор и око чак разрогачио итд.

И када се ово има на уму онда и придевска употреба облика трпног придева у оваквим случајевима постаје сасвим разумљива. Можемо претпоставити да се раније, мислим у даљој прошлости, још и више осећао пасивни карактер глагола у случајевима какве имамо у последњим примерима. Зато има доказа и у самим обли-

цима основе већине ових глагола; већина њих наиме припада *и/и* основама, а ове су основе, тј. глаголи с њима како је познато, значили: *чинити шито онаквим каквим га карактерише ирџи ирџидев доитичног глагола*. Али ми и у нашим примерима, а и иначе у српскохрватском језику, имамо доста случајева придевски употребљених трпних придева медијалних глагола и других основа. Такви су придеви у синтаagmaма из наших примера: *раздрагана душа, угријана земља, усјавана земља, разиграни ветрови, усукани коњи и усјани метал*. А ако се и може рећи да је нешто *раздрагало* душу, нешто *угријало* земљу, нешто, управо неко *усјао* метал, — очевидно земљу нико није успавао, нити ветрове разиграо, ни коње усукано; у та стања су доспели сами субјекти чији су атрибути: *усјавани, разиграни и усукани*. И то је сигуран доказ да се и облицима трпних придева од апсолутно медијалних глагола, тј. чисто медијалних, без икакве друге нијансе глаголског рода, може казивати особина као правим придевима. Ми ово, дакле, можемо тврдити и на основу већ показаних случајева и не наводећи даље примере за то.

Али иако се у тих апсолутно медијалних глагола не може осетити ни најтананија нијанса пасивности, ипак се може схватити откуда у служби означавања особине облик трпног глаголског придева који они, као медијално-непрелазни, и не могу имати, а не облик радног придева, који имају сви глаголи. Довољно је знати да је категорија облика трпног придева с придевским функцијама и својствима врло распрострањена јер у њој могу бити употребљени трпни придеви свих, апсолутно свих прелазних глагола, па и оних који обликом својим иду у њих ако стварно и нису прелазни. Сви овде наведени и бројни њима слични медијални глаголи у другим везама и у облику без повратне речце *се* прелазни су (исп. *усјавати* дете, рецимо, *разиграјти* коње, *усукајти* канап). И они као такви имају наравно облик трпног придева и у глаголској и у придевској служби. А овај облик и повратних глагола никада уза се нема повратне речце *се*. С друге стране, како смо горе на то подсетили, субјекту се може приписивати особина добивена и у резултату радње коју је он извршио на неком објекту ван себе, па је јасно зашто се облик трпног придева медијалних глагола с повратном речцом *се*, ако ови према себи имају исти облик прелазних глагола, без те речце — употребљава за казивање осо-

бине добивене у резултату процеса што се означава дотичним медијалним глаголом.

Од медијалних неповратних глагола — а у томе се од њих не разликују ни медијално-повратни, који према себи немају прелазних глагола — облик трпног придева по правилу се не може употребити у служби правог придева, и то је сасвим разумљиво јер ови глаголи и немају тога облика. У потврду за ово упућујемо на читав низ примера с придевизираним радним придевом медијалних глагола без повратне речце *се* из само једног писца, које смо навели на стр. 200 Нашег језика (књ. VII од 1940). Ипак срећемо, ретко додуше, и случајеве придевске употребе облика трпног придева неповратних медијалних глагола, иако они никако немају тога облика. Један од таквих налазимо у примеру *војници рањавих сивојала, ошечених ногу* (А. Вучо, Мртве јавке), у коме се не може претпоставити ни најсуптилнија нијанса пасивности глагола према коме је направљен облик трпног придева, нити се глагол *ошећи* игде може осетити као прелазан, већ је он најнесумњивије искључиво медијалног глаголског рода. И овакво попридевљивање облика трпног придева од глагола који уопште немају тог облика може се објашњавати једино утицајем системе, тј. аналогизмом. Али иако се таква аналогизација може допустити, не треба мислити да је у оваквој употреби могућ искључиво облик трпног придева истог овог глагола. Напоређо с њим, и чешће од њега, употребљава се у тој функцији облик радног придева глагола *ошећи*. Ако не и обичније у сад наведеном примеру ни по чему не би било мање обично рећи — *војници рањавих сивојала и ош ек ли х ногу*. Срећемо у употреби код нас и *неексцлодирану* (само овако) бомбу и *цркнуће* коње, рецимо, у овоме последњем случају с помереним значењем у коме *цркнућ* ређе значи буквално што и *цркли*, а чешће: *йрејшерапо зайушйен, измршавео, или одвећ йреморен*. Ово диференцирање значења у овоме и сл. случајевима, уколико их има, допушта употребу облика трпног придева глагола *црћи* коме свакако морамо претпоставити облик *цркли*, када се он употребљава да означи коње који су цркли, тј. крепали, односно угинули, мада је и у овоме значењу у неким нашим срединама употреба придева *цркнућ* сасвим уобичајена.

На основу изложенога могу се извести следећи закључци :

1) Трпни придев свих прелазних глагола употребљава се у функцији правих придева за означавање особине предмета на коме је дотична радња вршена или извршена — добивене у резултату тога вршења, односно извршења.

2) У неким се случајевима с примерима придевизираних трпних придева, као што су *дипломирани*, *свршени* и сл., тим придевима могу детерминисати и субјекти који су дотичне радње извршили, чак и кад се тај облик не јавља у правој, глаголској служби (случај са првим од овде наведених примера).

3) Облик трпног придева у овој функцији, врло продуктиван и иначе, употребљава се и од медијално-повратних глагола — уколико је и у најмањој мери у њих осетна нијанса пасивности и свакад када ти глаголи имају према себи прелазан глагол у облику без речце *се*.

4) Остали медијални глаголи по правилу не могу имати облик трпног придева ни у придевској служби, већ се особина добивена као резултат процеса који се казује тим глаголима означава обликом њиховог радног придева.

5) Погдекад се аналогijом према неупоредиво бројнијој категорији придевизираниог трпног придева, место обичног радног, у придевској служби употребљава облик трпног придева и апсолутно медијалних, према којима у нашем језику немамо одговарајућих прелазних глагола, дакле — и без обзира на то што ти глаголи никако немају нити могу имати облика трпног придева у глаголској служби.

Сасвим је разумљиво, најзад, што се у неким случајевима у зависности од тога да ли се мисли на самониклост процеса или на његову проузрокованост од неког спољњег фактора — у служби правог придева употребљава или облик радног или облик трпног глаголског придева.

Потребно је, осим овога и у вези с њим, нагласити, макар да је то познато, да непрелазни активни глаголи ни свршеног ни несвршеног вида немају облика трпног придева ни у правој, а дакако ни у придевској служби. А радни се придев ни медијалних несвршених глагола, изузев у четири одвећ позната случаја с придевима: *врео*, *зрео*, *кључао*, и *неваљао*, не може употребљавати придевски.

М. Сивановић